

Arnold van GENNEP, Geçiş Ritleri: Tabular, Batıl İnançlar, Büyüler, Ayınlar ve Törenler. Çev. Oylum Bülbül Beşler, İstanbul: Nora Kitap, 2022, ISBN: 978-975-2473-76-8, 230 sayfa.

Doç. Dr. Adil ÇELİK*

Arnold van Gennep'in (1873-1957) ilk baskısı 1909 yılında Fransızca olarak "Les rites de passage" adıyla yayımlanan eseri, kısa sürede bir klasiğe dönüşmüştür. Bu ilginin altında yatan en önemli neden, van Gennep'in, folklorcunun ilgi odağını sözlü anlatılardan ritüellere çevirmesini sağlaması olarak tanımlanabilir. Folklor araştırmalarının tarihini büyük bir sabır ve titizlikle anlatan Cocchiara; van Gennep sayesinde folklorun tarih avcılığından uzaklaşarak biyolojinin prensiplerine yaklaştığını, van Gennep öncülüğünde folklorcunun yaşayan malzemelere odaklanmaya başladığını vurgulayarak ritüellere verdiği önem üzerinden onu ayrıntılı bir değerlendirmeye tabi tutar (2017: 402-412).

Aslında Türkiye'deki folklor çalışmalarında eserleri ile bir referans kaynağı olarak van Gennep, Cumhuriyet'in erken yıllarından bu yana bilinen bir isimdir. Türkiye'de halk biliminin kurumsallaşmaya başladığı dönemde disiplinin çalışma alanlarını işaret etmek amacıyla kaleme aldığı bir eseri, daha 1928 yılında Sait Nazif tarafından "Halkbilgisinin Kadroları" başlığı ile Türkçeye çevrilmiştir (Gennep, 1928). İlerleyen süreçte van Gennep'in, "Le Folklore" adıyla 1924 yılında Fransa'da yayımlanan bir eseri, 1939 yılında Boratav tarafından "Folklor" adı ile Türkçeye çevrilmiştir (van Gennep, 1939). Bu eserin halkevlerinde dağıtıldığı (Gürçayır Teke, 2016: 103) ve böylelikle yönleme dair araştırmacılar da bir farkındalık oluşturulmaya çalışıldığı bilinmektedir. Bu erken tanışmaya karşın onun ritlerle ilgili çalışmasının Türkçeye çevrilmesinin zaman aldığı söylenebilir.

XX. yüzyılın ilk yarısında Türk okuyucular tarafından Fransızca asılları ve Fransızcadan Türkçeye yapılan çevirilerden takip edilen yazarın, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çoğunlukla İngilizce çevirilerinden okunduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan elimizdeki eserin çevirisinin, eserin kaleme alındığı orijinal dil olan Fransızcadan yapılmış olması önem teşkil etmektedir. Folklorun özünü yansıtmaya açısından ilk bakışta dikkat çeken kapak tasarımı Cem Özcan'a aittir. Geleneksel kıyafetler içinde kutsal bir dans icra ettiği anlaşılan bir kadın çizimini barındıran kapak, kitabın içeriğine dair anlamlı bir fragmana benzetilmektedir.

On bölümden oluşan kitabın birinci bölümü "Ritlerin Sınıflandırılması" başlığı ile tasnif meselesine ayrılmıştır. Çizdiği şema ile van Gennep, bu ilk bölümde verdiği bilgilerle kitabın diğer bölümlerinde bir bir ele alacağı eşikler arasındaki ilişkilerin de açıklığı kavuşmasını amaçlar. Geçiş dönemi ritüelleri hakkında genel bilgilerin verildiği bu bölümde birbirinden çok farklı amaçlarla düzenlenen törenler arasındaki ortaklıklardan söz edilerek beşerî geçiş törenleri ile kozmik geçiş törenlerinin sınırları çizilir. Beşerî ritlerin sınıflandırılmasının gerekli olduğunu vurgulayan yazar, bunun tam anlamıyla mümkün olmayacağına dair kaygılarından hareketle onları; birbirinin zıtlarına konumlandırarak dört temel başlıkta sekiz alt kategoride sınıflandırır. Bunlar: a) animist ritler - dinamist ritler, b) sempatik ritler - bulaşıcı ritler, c) pozitif ritler - negatif ritler, d) doğrudan ritler - dolaylı ritler şeklindedir. Bu sınıflandırmaya göre herhangi bir rit, bu sekiz kategoriden en az dördüne dahil edilebilir. Örneğin "hamile bir kadın için çocuğu etkileyeceğinden dolayı dut yememek; dinamist, bulaşıcı, doğrudan bir negatifriti yerine getirmek" (van

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Toplumsal Uygulamalar Ana Bilim Dalı, adilcelik0@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5347-3579.

Gennep, 2022: 17). Kitabın kaleme alındığı döneme kadar olan süreçte ritlerle ilişkili olarak halk bilimi ve antropoloji disiplinlerinde oluşan literatürün değerlendirildiği bu bölümde ritlere dair bu genel sınıflandırmaya ek olarak geçiş ritlerini de kendi içinde üç gruba ayıran yazar, bunları ayrılma ritleri, ara ritler ve kaynaşma ritleri olarak tanımlar ve aslında her bir geçiş dönemi ritüelinde ayrılmanın, eşikselliğin ve kaynaşmanın da bulunduğunu vurgulayarak meselenin kendi içinde barındırdığı karmaşadan yakınır.

Eserin “Maddi Geçiş” başlıklı ikinci bölümü, maddi sınırları konu edilmekte ve bu bölümde farklı anlamlar yüklenen mekânların birbirinden ayrılması amacıyla başvuru uygulamalar ele alınmaktadır. Ülke, toprak, köy, şehir, tapınak gibi mekânlar arasındaki bu sınırlar ile geçiş törenlerinde insanın törenden önceki ve sonraki hâli arasında farklı açılardan bir analogi yakalanmaya çalışılır. Bu analogiye göre her iki durumda da yeni bir dünyaya girmek amacıyla öncekinden çıkılması gerekir ve mekânlar arasındaki eşikler ara rit olarak kabul edilebilir.

“Bireyler ve Gruplaşmalar” başlıklı üçüncü bölümde ise bir gruptan çıkararak başka bir gruba dâhil olan bireylerin durumları, geçiş ritleri kapsamında sınıflandırılmıştır. Selamlama, evlat edinme, köleler için efendi değiştirme, klan değiştirme gibi uygulamalar bu kapsamda ele alınıp değerlendirilmiştir.

Eserin dördüncü bölümü “Gebelik ve Doğurma” başlığını taşımaktadır ve bu bölümde kadınların hamilelik süreci ve bebeğin doğumu esnasındaki uygulamalar incelenmektedir. Yazar, tüm karmaşık bileşenleri ile gebeliğin başlı başına bir ara dönem olduğunu dile getirerek kadınların bu dönemde bağlı kaldığı tabulara dair doğum esnasındaki ve doğumdan hemen sonraki uygulamaları içeren farklı kültürlerden örnekler sıralayarak gebelik ve doğurma ritlerinin bireysel ve toplumsal boyutlarını göstermeye çalışır.

“Doğum ve Çocukluk” başlıklı beşinci bölümde ise doğum gelenekleri, doğan çocuk açısından ele alınır. Göbek bağının kesilmesi, ilk saç kesimi, ad koyma, rutin emzirme, ilk diş ve vaftiz gibi uygulama örnekleri; beşerî dünya öncesinden kopuş ve uygar dünyaya eklemleme girişimi olarak değerlendirilir. Yine bu bölümde çocukluğun bitiş sınırının da kültürden kültüre değişkenlik gösterdiği dile getirilerek bu bitiş işaret eden bazı örnekler sıralanır. Yazar, bu bölümde özellikle ad koyma ve vaftiz törenlerine özel bir yer ayırır. Bununla birlikte van Gennep, doğan çocuğu; güneşe, aya, toprağa tanıtmaya ritlerinin ya da totemle bağdaştırma ritlerinin de bu kategoride olduğuna dikkat çeker.

Eserde en derin analizlerin, altıncı bölümü oluşturan “Erginleme Ritleri” üzerine yapıldığı görülür. Fizyolojik erginleşme ile toplumsal erginleşmenin temelde birbirinden farklı olduğunu ve yalnızca bazı küçük alanlarda kesiştiğini söyleyen yazar, fiziksel olgunlaşma belirtilerinin erginleşme törenlerinde belirleyici işlevine vurgu yapar. Değişik göstergeleri olmakla birlikte kız çocuklarında âdet başlangıcı, erkek çocuklarda ise ilk meni salgısı; olgunlaşmaya atılan ilk adım olmakla birlikte bu mahrem eşiklerin göstergeleri olarak neredeyse her toplumda kızların göğüs ve kalçalarının büyümesi, erkeklerin ise sakal ve kasık tüylerinin çıkmasıyla saptanır. Meslek gruplarındaki çıraklardan tarikatlardaki çömezlere uzanan bir çeşitlilikte erginlenme törenlerine dair örnekler kapsamlı biçimde ele alınır, pek çok örneğin sekansları çıkartılır. Yazara göre çömez ile Tanrı arasında kurulan dokunulmazlığa dair ortak nokta, erginlenme ritleri ile parçalanır. Bu parçalanma bazı durumlarda çömezin lehine yorumlanırken bazı durumlarda da aleyhine yorumlanmıştır. Bu bölümde sıralanan ritüel örnekleri aslında işlev açısından birbirinden çok farklı olan pek çok ritin esasında özdeş olduğunu da göstermektedir.

Yedinci bölüm “Nişan ve Düğün Törenleri” başlığını taşımaktadır ve bu bölümde van Gennep evlilik kurumuna odaklanır. Bir birey için kendi ailesini kurmanın toplumsal kategorideki en önemli değişimi içerdiğini vurgulayan yazar, eşlerden en azından birinin

bu süreçte klan, köy ya da kabile bazında bir değişim süreci içine girmesinden dolayı bu sürecin ayrılma ritleri ile olan ilişkisine özellikle vurgu yapar. Kitabın birinci bölümünde ortaya konulan sınıflandırma modeline göre evlilik ritleri; mevcut tüm kategorilerle ilişkilendirilmektedir. Eserde evlilikle ilgili malzemenin nicelik açısından yoğunluğu vurgulandıktan sonra bunlar arasında titiz bir elemeye gidildiği söylenir. Yine de çalışma kapsamında değerlendirmeye tabi tutulan verilerin karmaşıklığından dem vurulur ve bu karmaşıklığın, evlenen çiftlerin kuracağı ailenin türüne göre çeşitlenebileceği söylenir. Evlilik törenlerinin biçimlenmesinde ekonomik düzenlemelerin önemine dikkat çekilir ve ancak ekonomik taahhütlerin yerine getirilmesi durumunda evliliğin gerçekleşebileceği söylenir. Farklı toplumların törenlerindeki uygulamalar ve evlenen bireylerin tabularının işlev ve anlamlarına odaklanılan bu bölümde aynı zamanda boşanmalardaki uygulamalar da anlandırılmaya çalışılır.

“Cenaze Ritleri” adlı sekizinci bölümde bu törenlerin temel işlevinin; ölüyü, ölümler dünyası ile bütünleştirmek olduğunu belirten yazar, yasın anlamından söz ederek farklı toplumlarda icra edilen cenaze törenlerindeki uygulamaların anlamlarına değinir. Yerel kabilelerden, Tevrat ve Homeros anlatılarına uzanan geniş bir örneklem alanından derlenmiş olan cenaze pratikleri; evlilik, tapınma, tahta çıkış gibi ritlerle olan ilişkileri üzerinden kavranır.

Dokuzuncu bölüm, daha önceki bölümlerde başka ritlerin parçaları olarak kısmen değinilen ya da hiç sözü edilmemiş ritlere ayrılmıştır ve “Diğer Geçiş Ritleri Grupları” olarak adlandırılmıştır. Burada; saç tıraşı, örtünme, cinsiyete, küçük gruplara özgü özel diller, cinsel ritler, kırbaçlama, ilk defaya mahsus ritler başta olmak üzere halk bilimci, etnograf ve antropologların derlemelerinde daha az yer tutan törenler üzerinde durulmuş ve giriş kısmındaki yargıları ve ortaya konulan sınıflandırmayı destekleyen örneklere özel bir yer verilmiştir.

Onuncu bölüm olan “Sonuç” kısmında ise bireyin doğumundan ölümüne değin toplumun çeşitli bölümlerinde eş zamanlı ve art zamanlı olarak değişik sınıflandırmalara tabi tutulurken farklı sınıflandırma kümelerine dâhil olabilmek için biçimleri farklı olan ancak benzer mekanizmaları içeren ritlerin parçası olmak zorunda olduğu vurgulanır. Bu kapsamda cinsiyete ya da dinsel kümelere dayalı bölünmelerin evrensel olduğu saptaması yapılır. Bunlara ek olarak totem grupları, kastlar, mesleki sınıflar, siyasi, idari ve coğrafi grupların da bu geçişlerde ikinci dereceden önemli kümeleri teşkil ettiğinin altı çizilerek nihayetinde bu törenlerle nereden nereye “geçildiği” hakkında genellemeler yapılır. Törenlerin ayrıntılarından çok özündeki anlamın önemli olduğunu vurgulayan van Gennep, bu anlama ulaşmak için sekanslara özel bir dikkatin doğrultulması gerektiğini dile getirir ve “kopma” ve “birleşme” arasında yer işgal eden “ara”ların önemini vurgular. Geçiş dönemlerini anlamak için karmaşık şemalar ve sınıflandırmaların ortaya atılması ve bunların tartışılması her ne kadar bir gereklilik olsa da sonuç olarak doğumdan ölümüne uzanan doğrusal bir hattın izlendiği vurgulanır ve insan yaşamının geçişlerinin aslında bitkiler, hayvanlar ve kozmik cisimlerin hareketlerine; dolayısıyla doğanın ritmine öykünerek biçimlendirildiği dile getirilir. Folklorun antik bir malzeme olmaktan öte ihtişamlı bir canlılık niteliğine sahip olduğunu kanıtlayan bu yargılar, söz konusu eserin halk bilimi literatüründe neden klasik bir referansa dönüştüğünü de açıklayan bir anlam içermektedir.

KAYNAKLAR

- Cocchiaro, Giuseppe. *Avrupa'da Folklor Tarihi*. (Çeviren: Yerke Özer), Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2017.
 Gürçayır Teke, Selcan. *Türk Halk Biliminde Derleme: Çalışmalar, Tartışmalar*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
 van Gennep, Arnold. “Halkbilgisinin Kadroları”, (Çeviren: Sait Nafiz), *Halk Bilgisi*. 1, 16-22, 1928.
 van Gennep, Arnold. *Folklor*. (Çeviren: P. Naili Boratav), Ankara: Ulus Basımevi, 1939.
 van Gennep, Arnold. *Geçiş Ritleri: Tabular, Batıl İnançlar, Büyüler, Ayinler ve Törenler*. (Çeviren: Oylum Bülbül Beşler), 2022.